

Déri Balázs

P. magister gestájának bibliai-liturgikus idézetei — III.*

A részleges és bizonytalán stilisztikai célú parafrazeáló idézés egyértelmű bizonyítéka a 22. fejezetben: *gaudio gavisi sunt magno*. (P.MAG. 201)¹ A mondat teljesebb, egyben a bibliai eredetet még nyilvánvalóbban megmutató módon megismétlődik ugyanazon fejezetben:

Déri Balázs (Budapest) zenetudós, klasszika-filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és Vallástudományi Központjának mb. vezetője.

... *gaudio gavisi sunt magno valde*. (P.MAG. 204)

Vízkereszt evangéliumi perikópájából (Mt 2,1–12) ez a Mt 2,10² („*gavisi sunt gaudio magno valde*”) enyhe szórendi parafrázisa. Azt is bizonyítja a hely, hogy nem kell mindig hasonló szituációkat, történeti megfeleléseket keresnünk: semmi köze az Anonymus leírta történésnek a pásztorok imáadásához! Hacsaknem az, hogy P.MAG. 201. is találkozást ír le, de P.MAG. 204., a teljesebb szöveg csak egy örömhír vételéről „tudósít”. Kiemelkedő ünnep olvasmányának alig módosított idézése ez, amelyet terjedelme miatt nem egyszerűen bibliai flosculusnak, hanem valóban idézetnek lehet tekintenünk.

Ha csak a 22. fejezetbeli szöveget azonosítanánk be (amelyből a *valde* szó hiányzik), kézenfekvő lenne, hogy legalább ekkora súllyal vegyük figyelembe az énektételekben való előfordulást is, hiszen két vízkereszt-i rezponzórium pontosan tartalmazza a „*gavisi sunt gaudio magno*” fordulatot. A CAO-7864 („*Videntes stellam magi, gavisi sunt gaudio magno ...*”) a 2. vesperás rezponzóriuma az esztergomi rítusban is (CAO-ECE-14230), míg a CAO-7701=CAO-ECE-13770 („*Stella, quam viderant magi ..., gavisi sunt gaudio magno ...*”) matutínium-rezponzórium. Az előbbi aztán vízkereszt nyolcadában ráadásul még matutínium-rezponzóriumként is naponta használatos.

A liturgikus (azaz itt: liturgikus énekbeli) és a biblikus (azaz itt nem általában, hanem sajtóságon: bibliai perikópából való) idézés megkülönböztetését lehetővé tevő *valde* nem föltétlenül arra utal, hogy Anonymus emlékezetében a bibliai hely és nem egy liturgikus ének (pl. rezponzorium) élt. A folyamat bi-

* A tanulmány az OTKA K 75457 „Az irodalmi nyilvánosság az antikvitásban” (vez. Déri Balázs) és K 78680 „Középkori pontifikálék Magyarországon” (vez. Földváry Miklós István) pályázatának keretében készült. — A tanulmány első része megjelent: „P. magister gestájának bibliai-liturgikus idézetei — I.”, *Magyar Egyházzene* XIX (2011/2012) 33–38. Második része: „P. magister gestájának bibliai-liturgikus idézetei — II.”, *Magyar Egyházzene* XIX (2011/2012) 241–250.

¹ JAKUBOVICH—PAIS 64. csak az utóbbit, MÉSZÁROS 30. mindkét helyet rögzíti. (A *valde* szót még külön: MÉSZÁROS 24). Mészáros azonban bizonyosan fölöselegesen állítja párhuzamba Tob 11,21 „*cum gaudio magno gavisi sunt*” fordulatát (30–31), amely természetesen ugyanazon héber figura etymológias fordulatot mutatja. Egyáltalán nem párhuzam 1Mcc 14,1 (MÉSZÁROS 31).

² JAKUBOVICH—PAIS 64. in marg.

zonyára összetettebb: a bibliai szöveg emlékezetben tartása, fölidézése és kiemelése a megkülönböztetett, énekelt liturgikus tételnek köszönhető, majd a tudós szerző ezt helyezi vissza —jó eséllyel szándékosan— tisztán bibliai szövegkörnyezetbe, úgy, hogy a liturgikus ének alapjául szolgáló (s természetesen itt: perikópaként is fölolvastott) bibliai szöveget idézi. Ez megfelel annak a késő középkorban terjedő gyakorlatnak, amikor a használók, majd pedig a szerkesztők is föltüntetik a misszálékban, breviáriumokban az addig elsősorban liturgikus tételként ismert szövegek bibliai helyét, sőt alkalmanként még hozzá is igazítják a szöveget az „eredetihez”.³ Nem lehetetlen, hogy ezt a kiigazító alkotói gesztust érhetjük tetten abban, hogy a liturgikus ének rövidebb szövege (201) után jön, természetesen retorikus fokozásként is, a teljesebb, egyben erőteljesebb, nyomatékosabb (valde) „eredeti” bibliai szöveg (204).

Bár tehát az énektételekben nincs meg a *valde* szó és inkább az evangéliumi szöveget tekinthetjük kiindulópontnak, a fordulat rögzítésében, jellegzetessé tételében, emlékezetbe idézésében az énekelt tételeknek is meghatározó szerepük lehetett. S mivel mind az evangéliumban, mind az énekelt tételekben azonos a négy közös szó sorrendje, a hyperbaton szórendi alakzatában érzékeljük az anonymusi stilisztikai tudatosságot.

Apparátusban mindennek jelzése: „gaudio ... valde” cf. Mt 2,10 (ev Epi), vide CAO-7864, -7701.

A Gesta 27. fejezetében (P.MAG. 228), Töhötöm vezér utódainak fölsorolásában a (*vero*) *genuit* fordulat ismétlődése egyértelműen Jézus nemzetségtáblája bibliai leírását veszi mintául.⁴ Mt 1,1–16 pedig nem csak Szeplőtelen Fogantatás (Conceptio Mariae, dec. 8.) ünnepének evangéliumi perikópája, hanem sokkal inkább —az éjféλι misével lényegében összeépült— karácsonyi matutínumban, a liturgikus „hatáslélektan” szerint is igen feltűnő helyen, az utolsó responzórium után (legalábbis a késő középkorban különös ünnepélyességgel: több szólamban) recitált liturgikus tétel.

Apparátusban jelzése: „(vero) *genuit*” cf. Mt 1,1–16 (lectio Conc BMV; Genealogia Christi in matut. Nat).

... *cuius adiutor erat Deus omnium* ... (P.MAG. 299)

A 39. fejezet e mondatfördéke mögött (mely a „Dux vero Arpad” mondatbevezető szavak után áll), fölsejlik a zsoltározásban rendszeresen elhangzó, igen

³ Késő középkori példa ez utóbbira, hogy Oláh Miklós 1558-as esztergomi breviáriuma a kompletorium *Tu in nobis es Domine* kapitulumát (a korábbi esztergomi forrásokban egységesen így kezdődik) *Tu autem in nobis es Domine*-re egészíti ki Jr 14,9 alapján (így használják a „tridentini” könyvek is). A kötőszó az egymondatos kapitulumban liturgikus szempontból nyilvánvalóan fölösleges, csakis biblikus visszaigazításként érthető. Hasonló volt az a vakmerőbb —de szerencsére elvetélt— próbálkozás, amikor V. Sixtus pápa (1521–1527) a miseproprrium *Vetus Latina*-szövegeinek egyeztetését rendelte el a Vulgatával.

⁴ MÉSZÁROS 5, JAKUBOVICH—PAIS 68, 2. jz. és 69. 2. jz.

jól ismert szöveg: „Beatus, cuius Deus Iacob adiutor eius” (Ps 145,4). — Meggondolandó azonban, hogy egy korábbi, „Dux vero Almus, cuius adiutor erat Sanctus Spiritus” (P.MAG. 80) szövegrészlet (amely a mondat további részében is alig tér el a fenti mondatétól, hiszen ugyanúgy katonákat buzdító beszédet vezet be) a zoltárszöveg még erősebb parafrázisának tekintendő-e, vagy épp fordítva, a fenti (P.MAG. 299) szöveghely sem idézet, hanem a szerző csak egy bibliai eredetű frazeológiai elemet használ.

Az *adiutor* szó természetesen még igen sok helyről idézhető, liturgikus ének-tételben is előfordul (pl. *Factus est adiutor meus Deus meus* ant. Qu/d2 = CAO 2846, ld. Ps 29,11), a Ps 145,4-et viszont a *cuius* szó „egyéníti” a többi előforduláshoz képest, s emiatt gondolhatunk talán kifejezetten erre a zoltárszövegre.

Apparátusban jelzése: „cuius ... Deus” cf. Ps 145,4 (in psalmodia).

A 42. fejezetben az

... *epulabatur cottidie splendide* ... (P.MAG. 299)

szövegrészletben bármiféle elítélő felhang nélkül idéződik a gazdag ember és a szegény Lázár története (L 16,19–31, *Homo quidam erat dives et induebatur perikópa*): „epulabatur cottidie splendide” (L 16,19).⁵ A jól ismert perikópa két napon is evangéliumi olvasmány: nagybőjt második hete csütörtökjén, továbbá a pünkösd utáni második vasárnap. Bár a 46. fejezetben, ahol szintén Árpád és kísérete lakomájáról esik szó, ez a három szó komoly távolságra, két mondatba „szét van dobva” (P.MAG. 361 és 362), egy, a párhuzamos helyeket rögzítő szövegkiadásban azokat is föl kell tüntetni!

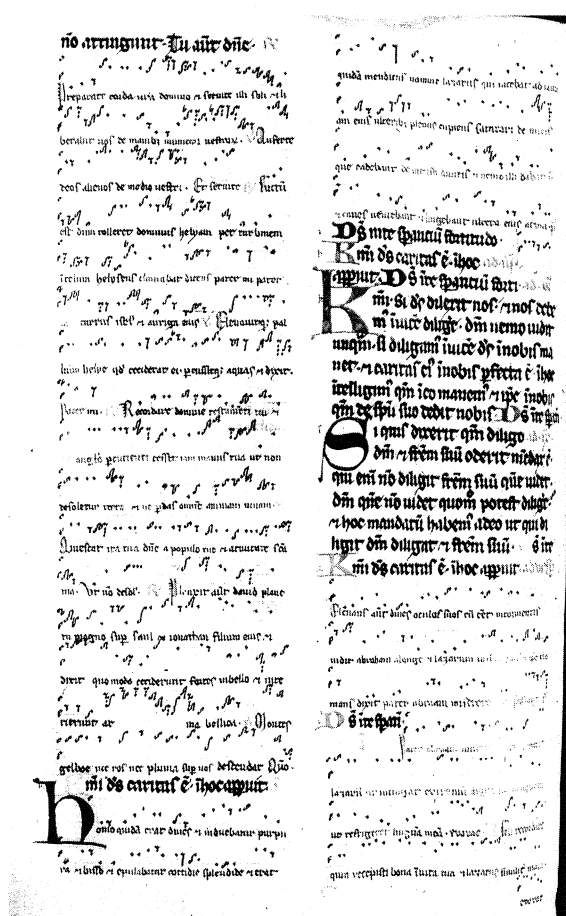
A szöveg egy bizonyos (az évkörben igen jellemző ponton elhelyezkedő) napnak, éspedig a Szentháromság utáni első (pünkösd utáni második) vasárnapnak (a „nyári” vasárnapok hosszú sorozatából az elsőnek) evangéliumához való rögzítését bizonyosan elősegítette, hogy a perikópa kezdete (L 16,19–21) adja a szövegét a pünkösd utáni második vasárnap laudese Benedictus-antifónájának, ennél fogva általában is ez az a tétel, amely magányos elkülönülésével mottószerűen jelzi egy alapvetően ismétlődő „évközi” énekanyagban az adott vasárnapot. (Másképpen az introitus is hasonlóan jelző szerepű, de annak szövege nem kapcsolódik ilyen közvetlenül az evangéliumhoz.)

Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy a miseevangélium nem csak egyetlen föl-olvasást jelent. Egyrészt az a matutínium harmadik noktornusában is szerepel: a monasztikus kurzusban teljes terjedelmében, a szekulárisban jelzésszerűen, első egy-két mondatával, és mindkettőben a homília mondatról-mondatra beidézett textusaként, másrészt annak szövegét használják az ún. evangéliumi antifónák: az evangéliumi kantikumokéi (Benedictus, Magnificat) gyakorlatilag mindig, de sok perikópához tartoznak még „fölös” evangéliumi antifónák, amelyeket pl. a következő hétköznapi vagy a kishórák hasznosíthatnak. Ez

⁵ MÉSZÁROS 14, JAKUBOVICH—PAIS 89, 2. jz.

azt jelenti, hogy a homília révén a tudati, az antifónák révén pedig a zenei emlékezetbe mintegy bevésődik a szöveg, mégpedig mondatról-mondatra, szilárd megfogalmazásban. Mindig célszerű megvizsgálni tehát: nincs-e kiemelve az adott szövegrészlet a perikópából, mint itt, antifónaként, vagy rezponzóriumként (ezek a legfontosabb további fölhasználási lehetőségek).⁶

Apparátusban a főtebbi helyeken a bibliai-liturgikus háttér jelzése: „epulabantur ... splendide” (P.MAG. 299) és (P. MAG. 361 és 362) cf. L 16,19 (ev Qu/h2/f5 és Pent/d2, antiphona *Homo quidam erat dives* Pent/d2=CAO 3133). (A képen a bal oszlop alján, a Breviarium Notatum Strigoniense-ből, XIII. sz.)

⁶ Itt és az egész tanulmány előkészítése és írása során igen sokat köszönhettem Földvály Miklós István —többéves liturgikus gyakorlatára is támaszkodó— kiegészítéseinek, a megmondolásaimat mélyítő észrevételeinek. Bizonyosan még sokszor számos apróbb nagyobb részlettel lehet kiegészíteni a párhuzamokat, de nekünk mint kutatóknak is fontos (ha nem is csalhatatlan) az az automatikus válogatás, amelyet saját memóriánk végez és saját liturgikus érzékünk ellenőriz.

Igen tanulságos a Galád elleni hadjárat történetében (44. fejezet) a legyőzött vezér hadseregét leíró mondat:

... *omnes exercitus eius liquefacti, tamquam cera a facie ignis, in ore gladii consumpti sunt.* (P. MAG. 344)

Nyilvánvaló párhuzam⁷ a „*sicut fluit cera a facie ignis*”. (Ps 67,3) E fordulat szó szerint megvan másutt is (Mch 1,4), de ezt a liturgikus használatban nem forgatott bibliai helyet fölösleges ide vonni; ha valahonnan, akkor a liturgiában rendszeresen⁸ használt zsoltárból vehette a fordulatot a szerző, és abban ismerte föl az olvasó is. Az „*in ore gladii*” szerkezet közönséges az ószövetségi könyvek latinjában (hebraizmusként), konkrét idézetnek tekinteni⁹ valószínűleg helytelen. A középkori latin „bibliás” nyelvi regiszteréhez tartozik.

Érdekes, egészen pontos, de a kronológiai eltérés miatt csak véletlen egyezés van a József és Aseneth-regény egyik (középkori) latin fordításával: „*Gladii eorum liquefacti sunt tamquam cera a facie ignis*”.¹⁰ (28,10) Emögött ugyanúgy hasonló zsoltári helyekből összeállt — talán nem is tudatos — centót lehet föltételeznünk, mint a vizsgált Anonymus-helyen. A viasz-hasonlat különböző változatokban ugyanis az említett zsoltári és Mikeás-helyen kívül megvan még Judit könyvében (16,18: „*petrae, sicut cera, liquescent ante faciem tuam*”). De ennek ismertsége nem hasonlítható össze a zsoltári előfordulásokkal („*sicut cera, quae fluit, auferentur*” Ps 57,9, „*montes, sicut cera, fluxerunt a facie Domini*” Ps 96,5), melyek közül a legközelebbi: „*factum est cor meum, tamquam cera liquescens, in medio ventris mei*”. (Ps 21,15) A Ps 67,3 (*cera a facie ignis*) és a Ps 21,15 szövegéből (tamquam cera liquescens) egykönnyen összeáll a P. magisternél levő változat.¹¹

⁷ JAKUBOVICH—PAIS 91, 3. jz. MÉSZÁROS 15. csak a *liquefacti* (sajtóhibával) szót eredzeti (tévesen) bibliai szövegből: „*cor populi ... instar aquae liquefactum est*”. (Jos 7,5)

⁸ A rendszeresség ugyanúgy fontos tényező lehet, mint az egyediség: e zsoltár a heti „adagon” túl pünkösdkor a matutinum kiemelt zsoltára és több más liturgikus tétel forrása. E kétségkívül legbonyolultabb, leghomályosabb szövegű zsoltár — benne a galamb és az ihletettség motívumával — mintegy a nyelveken szólást jeleníti meg a pünkösdi liturgiában.

⁹ JAKUBOVICH—PAIS 91, 4. jz. két helyet idéz (találomra?).

¹⁰ Uta Barbara FINK (ed.): *Joseph und Aseneth: Revision des griechischen Textes und Edition der zweiten lateinischen Übersetzung*. Walter de Gruyter, Berlin 2008. 324. A latin fordításokat a XIII–XIV. századra keltezik, a párhuzam tehát időrendileg sem állhat fenn. — A bizonynyal Angliában készült forrásra pedig nem hathatott a magyar Gesta...

¹¹ Különösen nem szükséges olyan távoli, és nem valószínű, bár érdekes párhuzamokat figyelembe vennünk, mint Hier. Commentarii in Isaiam, caput LXIV, ad vers. 1sqq.: „... *liquescent, sicut cera a facie ignis liquescit*”, és (4) „*De quibus et in nonagesimo sexto psalmo canitur: Vidit, et commota est terra. Montes liquefacti sunt, sicut cera, a facie Domini, a facie Dei universae terrae*”. Ezek és még számos Vetus Latina-hely egészen közel áll a szerzőnknel található szöveghez. Ismertségük azonban nem föltételezhető a történetírói kontextusban, és nem is volt szükséges a létrejöttükhez különösebb patrisztikus forrás. — Ami a 21. zsoltár bekapcsolását illeti, az a közvasárnapi „*longa prima*” mellett elsősorban a Szenvedés ideje, a passiók idézése, a nagycsütörtöki oltárfosztás és mindenekelőtt a virágvasárnapi *Deus Deus meus* traktus révén volt szilárd része a liturgikus emlékezetnek.

Talán valamit megragadhatunk itt Anonymus szépírói minőségéből is. Már Hóman Bálint fölfigyelt ugyanis a Budai krónika egyes helyeivel való érdekes szövegegyezések között a mosoni csata leírására (1074):¹² „Besseni fugierunt a facie Salomonis, sicut cera a facie ignis.” Hóman szerint „[a]z egyezésekből nyilvánvaló, hogy a krónikák és Anonymus közös forrása legalábbis Szent László koráig terjedt, mert Anonymus annak királykori és kiváltképpen Salamon, I. Géza és Szent László-kori részleteit forrásul használta.” Majd hozzáteszi: „...Anonymus forrása nem maga a *Gesta*, hanem annak egyik XII. századi folytatása volt.”¹³ Ha a krónika hívebben őrzi a Gestát, amire jó esély van, akkor abban csak a Ps 67,3-ból való idézet volt benne (sicut cera a facie ignis), és Anonymusunk ezt alakíthatta át a Ps 21,15 szövegével (tamquam cera lique-scens) kontaminálva.

Nagy valószínűséggel helyesen utalunk erre a filológiai tényállásra a következőképpen: „liquefacti ... ignis” cf. Ps 67,3 et 21,5 (in psalmodia); Ps 67,3 for-tasse e Gestis saec. XIII.

Az 50. fejezet leírja, hogy Zoltának, Árpád vezér fiának születését a vezér és nemesei nagy lakomával ünnepelték meg, ifjaik pedig szórakoztatásukra

... *ludabant ante faciem ducis et suorum nobilium sicut agni ovium ante arie-tes.* (P.MAG. 388)

Ha arra gondolnánk, hogy egy idézetnek tartamilag erősen kapcsolódnia kell az idézett szöveg eredeti környezetéhez (ha tehát komolyan vennénk Mészáros Ede elvét a szövegazonosságok és –hasonlóságok után kutakodásban),¹⁴ akkor blaszfémiával állnánk szemben: Istennek (az Úrnak) egyfelől Árpád vezér és kísérete felelne meg, másfelől kecske (kecskék) lenne — ha már az ifjak juhbarányok, ugyanis egyértelműen a Ps 113,4,6–7 töredékei bukkannak elő Anonymus szövegében:¹⁵

Montes exultaverunt, ut arietes, colles, sicut agni ovium ... Montes exulta-stis, sicut arietes, et colles, sicut agni ovium. A facie Domini mota est terra, a facie Dei Iacob.

¹² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* c. 125. SRH I,396.

¹³ HÓMAN Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. századi leszármazói (Forrástanul-mány)*. MTA, Budapest 1925. 69–75: „A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII. századi folytatá-sai”, az idézetek: 74. Hóman még az „in ore gladii”-hoz idézi Szent László és Kutesk harcának egy részletét is uo. (vö. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* c. 134, SRH I,409).

¹⁴ Ld. e tanulmány első részében, *Magyar Egyházzene XIX* (2011/2012) 33.

¹⁵ JAKUBOVICH—PAIS 101, 3. jz. MÉSZÁROS 30. nagyon mellétalál: az *ante faciem* előljárószót (más előfordulásaival együtt) Act 3,13-hoz, még négy helyhez köti (s továbbiakra utal), holott ez egyszerűen a bibliai latinságból vett stíluseselem a középkori latinban, s használata az esetek többségében egyértelműen stilisztikai szempontú: emelkedett biblikus színezet adása. Ugyanott az *agni ovium* szintagmát J 10,1-hez kapcsolja (ovile ovium), illetve Tob 2,20-at idézi (haedum caprarum). Itt tehát a filológus még a konkordancia egyszerű használatában sem volt elég alapos.

Szó sincs káromlásról. Korábbi példákön is láttuk, hogy nem föltétlenül idézi meg egy szó, egy frázis, egy hangulatos kép az eredeti összefüggést. Anonymus alaposan át is dolgozza az eredetit: míg a zsoltárban a kosok és a bárányok egy szinten vannak, akikhez az Isten előtt ugráló hegyek és dombok hasonlatosak, a Névtelennél a bárányok a kosok előtt, azokat megtisztelve játszanak, tehát ő szabadon emeli ki a zsoltárszövegből és helyezi módosított összefüggésbe a *sicut agni ovium* fordulatot és az *arietes* szót, az a *facie* héberes összetett előjárószó pedig nála átalakul az *ante faciem*, szintén héberes összetett előjárószóvá. A Névtelen nagyon tudatos: nem *ante arietes*-t ír, mert neki az *ante faciem* biblikus, emelkedett szóhasználat, Istenre, emberekre használható, állatra nem, még ha csak hasonlat eleme is.

A 113. zsoltár a vasárnap i vesperásban hangzik el az egész évben, ismertsége elsőrangú, és természetesen a hangulatos természeti kép is megragadó.

Eme kiemelt bibliai-liturgikus használatú zsoltár jelzett verseinek a zsoltározáson kívül —énekműfajok szövegeként— való liturgikus használatáról nincs tudomásunk, az idézet filológiai jelzése tehát: „ante faciem ... sicut agni ovium ... arietes” Ps 113,4.6–7 (in psalmodia).

Azon rövidebb-hosszabb formulák közül, melyeket nem tekintek bibliai idézeteknek, tanulság okán egyet elemzek: a 57. fejezetben a *viam universae carnis egressus est* (P.MAG. 446) fordulatot.¹⁶ A *viam universae carnis ingredi/introire* és hasonló formulák egyrészt a középkori latinságban számtalanszor használatosak, másrészt még olyan értelemben sem idézetek, hogy eredetükben egy bizonyos bibliai helyhez kötődnének. Mintha Gn 6,13 és Job 12,10,¹⁷ valamint Jos 23,14=3Rg 2,2 lenne összedolgozva. A *caro* ‘test’ biblikus latin volta miatt kétségkívül biblikusnak érzékelhették a középkori emberek, de konkrét bibliai vagy liturgikus-bibliai előforduláshoz nem köthették.

Anonymus stílisztikájához, parafrazeáló kedvéhez tartozik az *egressus est* nem teljesen adekvát használata (de *ergastulo corporis viam universae carnis egressus est*). Bizonyval a *de ergastulo corporis* hatására alakult át a megszokott formula (*ingredi* helyett *egredi*). Az *ergastulum corporis (carnis)* szószerkezet ugyanis *ex/de ergastulo (humani) corporis (carnis) egredi/solvi/liberari* és hasonló fordulatokban a középkorban igen gyakori —Magyarországon is legalább a XII. század vége óta¹⁸ dokumentált— formula. Az *ergastulum corporis* szerkezetnek és a jelzett gyakori fordulatnak nincs bibliai háttere. Ha (ritkán) liturgikus énektételben előfordul, akkor csak a jelzett, általános középkori frázis beemelését ragadhatjuk meg.

¹⁶ Vö. DÉRI Balázs: „A Kézai-krónika bibliai-liturgikus idézetei”, *Magyar Egyházzene* XVIII (2010/2011) 61. (Kézainál: c. 18, SRH I,161.)

¹⁷ JAKUBOVICH—PAIS 114, 4. jz.

¹⁸ BORONKAI Iván — BELLUS Ibolya (edd.): *Lexicon* (a belső címlapon: *Lexikon*) *Latinitatis Medii Aevi Hungariae/A magyarországi középkori latinság szótára*. Volumen III. D–E. 348. s.v. *ergastulum* (Boronkai Iván szócikke). Az első idézett adat: 1199 CD patr. V p.1.

Márpedig újra meg újra hangsúlyoznunk kell, hogy a régi (és a mai régies) liturgikus kultúrákban (ez vonatkozik a nyugati és keleti-ókeleti kereszténységre ugyanúgy, mint a hagyománytartó zsidóság lényegében egészére) kiemelkedően fontos a könyv, tétel vagy bármiféle szövegegység kezdetén álló szó vagy néhány szavas (akár önmagában nyelvtanilag értelmetlen) egység. Mind írásban, mind szóban így hivatkoznak rá, nem „absztrakt” címmel —ahogy ma egy versre vagy egy regényfejezetre— vagy számokkal —pl. 90. zsol-tár 1. verse—, vagy az adott mű fejezete, mérvadó kiadásának oldalszáma).

A latin liturgiában továbbá azon helyek, ahol egy-egy, néhány szavas egység egy dallamos tétel kezdete, különös figyelmet érdemelnek. Ezeket a liturgikus gyakorlatban intonáció emeli ki, hivatkozásként pedig mintegy a tétel címének, egyszerre szöveg- és dallamutalásnak számítanak. Míg más liturgikus szövegek áttételeken keresztül, ezek mindjárt, a dallamot és a liturgikus környezetet is földéizve jutnak el a liturgikus kultúrában élő befogadóhoz.

Így a *fontes aquarum* nem a szerkezet valamelyik meghatározhatatlan bibliai előfordulásához kötődhetett a középkori szövegemlékezetben,¹⁹ nem is a virágvasárnapi „szárazmise” olvasmányához (*Venerunt filii Israel Elim Ex 15,27–16,10*), még csak nem is a 41/42. zsol-tárhoz („Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum”), pedig ennek kezdete igen kiemelt és gyakori liturgikus énektétel szövege is (*Sicut cervus tractus S Sabb, vig Pent, pro deff*), hanem nálunk vízkereszt oktavájának vesperásaiban a *Fontes aquarum* Magnificat-antifónához.²⁰

A tétel szövege („*Fontes aquarum sanctificati sunt, Christo appa- rente, in gloria orbi terrarum. Haurite aquas de fonte Salvatoris. Sanctificavit enim nunc omnem creaturam Christus Deus noster*”) nagy része nem bibliai, leszámítva a „*haurite ... Salvatoris*” szakaszt (Is 10,3 rövidítéssel; ez viszont az általános hétfői laudeskantikum). (Ld. a 350. oldalon a jobb oszlop közepén, a *Breviarium Notatum Strigoniense*-ből, XIII. sz.)

Anonymushoz (9. fejezet, P.MAG. 96: „*nobilissimi fontes aquarum*”) valószínűleg a leghelyesebb az alábbi forrást megadni: „*fontes aquarum*” cf. ant. *Fontes aquarum oct Epi/V1/Am* (CAO-2888=CAO-ECE-14640).

Tanulságos megvizsgálni a Lél (Lehel) és Bulcsú halálát leíró 55. fejezetből az

... *in patibulo suspensi* ... (P.MAG. 420)

fordulatot, amelyet Jos 8,29-ből („*suspendit in patibulo*”) szokás eredeztetni.²¹ A Névtelen itt Regino folytatását ezzel kiegészítve idézné a bibliai helyet.²²

¹⁹ MÉSZÁROS 30. 3Rg 18,5-öt választotta ki a konkordanciából, nem a legszerencsésebben.

²⁰ Mással előfordul laudesantifónaként is. Az ún. Hartvik-agendában, a kora középkori magyar liturgia eme kiemelkedő könyvében, a vízkereszt vízszentelés szertartásában is helyet kapott (H 28^v): „*Finita oratio[ne], incipiatur antiphona: Fontes aquarum sanctificati sunt a Christo appa- rente. Et dum dixerint: Haurite aquas, hauriant aquam cum calice, et sic bibant in Domino, propter diversas infirmitates, et ait [sic, intellige: ut] benedictio superius testatur.*”

²¹ MÉSZÁROS 9. nyomán JAKUBOVICH—PAIS 109, 3. jz.

²² JAKUBOVICH—PAIS 109. in margine („*Cont. Reg. 913*”). Vö. HÓMAN (ld. 13. jz.) 80.

Kérdés azonban, hogy a középkori latinságban töméntelen sokszor, sok változatban előforduló „in patibulo suspendere” szerkezetet egyáltalán, valamilyen szinten idézetnek kell-e tekinteni. Kizártnak tartom, de még csak azt sem kell föltételezni, hogy e fordulat hallatán Jos 8,29 egyáltalán felidéződhetett egy átlagos műveltségű középkori emberben: nem volt miselekció és a középkor derekán már bizonyosan nem tartozott a zsolozsmában nyilvánosan felolvasott szövegek közé sem, breviáriumokban soha nem törzsanyag, antifónákban, rezponzóriumokban s hasonló énektételekben sem szerepel. Ha valahonnan föl-idéződhetett, akkor az Venantius Fortunatus *Vexilla regis prodeunt* kezdetű himnusza („suspensus est patibulo”, ti. Krisztus) a Szenvedés idejéből. A középkori liturgia mai szakértői vagy végzői mindenesetre azonnal erre a himnuszszövegre emlékeznek.

Ha ez így van, akkor ez a középkori ember szövegértelmezését is befolyásolta. Vitatott ugyanis,²³ hogy a kalandozó magyar vezérek esetében milyen kivégzési módra gondolhatunk Anonymus olvastán: karóba húzásra vagy keresztre (fára) feszítésre. Ha „fülükben volt” a szenvedés-himnusz, akkor talán az utóbbira.

*

E folyóirat nem nyelvészeti-filológiai jellege miatt Anonymus műve biblikus nyelvhasználatra, bibliai lexikai elemekre visszamenő sajátosságainak további vizsgálata túlfeszítené a kereteket. Nincs mód a két, előbb gyakran idézett filológiai munkában és azon kívül, újabb kiadásban és fordításokban fölmerült (egyértelműen téves vagy vitatható) azonosítási kísérletek cáfolatára sem.

A tanulmányban olyanként bemutatott szövegrészletek remélhetőleg valóban megfelelnek az idézet szigorú értelemben vett filológiai fogalmának. Nem az idézetek pusztá rögzítése volt azonban a mikrofilológiai vizsgálat célja, hanem annak megértése és megvilágítása, hogy Anonymus műve is azon középkori latin szövegek közé tartozik, amelyek a különböző céllal fölhasznált bibliai szövegeket lényegében mindig a liturgikus közvetítés révén igen jól ismert anyagból merítik. Bizonytal magának a szerzőnek a bibliai műveltsége is ebből a (sokszor bonyolult, önmagában is többféle áttétellel közvetített, sokrétegű) liturgikus szövegvilágból származik, de legalábbis olvasói liturgikus-bibliai *közműveltségére*, nem egy, a teljes bibliai szöveganyagot alaposan ismerő, virtuózan használó-közvetítő *elitműveltségére* számított.

A kalandos gesta szövegéből nem csak a csatazaj és a mulatozás hangja, hanem a középkori klerikus istentiszteletének: miséjének, zsolozsmájának és más szertartásainak recitatív fölolvasása és dallamos éneke is kihallatszik.

(Vége)

²³ SZABÓ Pál: „«Fogságba került, és ... ágasra húzatta.» A bizánci források jogi szóhasználata és az akasztás végrehajtásának bizánci gyakorlata Bulcsú kivégzése kapcsán”, *Publicationes Universitatis Miskolcimensis, Sectio Juridica et Politica* XXX (2012/1) 161–185.